

ЗРАЗКИ, ЩО ВІДБИРАЮТЬСЯ ДЛЯ ЕКСПЕРТИЗИ: ЇХ ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ

КОРОПЕЦЬКА Сніжана Орестівна - здобувач кафедри криміналістики і судової медицини Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.132:340.69(043)

В статті розглядаються питання, що стосуються юридичної природи образців, отриманих для проведення експертизи. Аналізуються погляди учених, які почали досліджувати це процесуальне дійство вперше, а також позиції учених на сучасному етапі.

Ключові слова: дослідження, експертиза, зразки, об'єкти, слідчі дії.

Постановка проблеми

При розслідуванні злочинів у слідчій практиці нерідко виникає необхідність отримання різного роду зразків для проведення експертизи. Отримані зразки слугують об'єктами, що використовуються для порівняльного дослідження з іншими об'єктами, – речовими доказами, документами, живими людьми і трупами з метою ідентифікації або встановлення групової належності [1, с. 507]. Значну їх частку утворюють біологічні зразки – об'єкти крові, інших тканин та виділень.

Значний інтерес при дослідженні зразків для експертизи викликає питання про їх сутність та юридичну природу, оскільки як із самого початку проведення таких досліджень, так і у сучасний час, зокрема після прийняття нового КПК України, односторонньої відповіді на нього не знайдено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Грунтовне дослідження цієї проблеми вперше здійснив видатний російський

вчений В.А. Жбанков, який тривалий час вивчав її та у 1967 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Получение и использование образцов для сравнительного исследования” [2], а у 1969 році видав навчальний посібник “Образцы для сравнительного исследования в уголовном судопроизводстве”.

Наукові доробки В.А. Жбанкова щодо тактики відібрання зразків для експертного дослідження залишались основними рекомендаціями для слідчо-оперативних органів до 90-х років минулого століття, оскільки надалі окремих досліджень на монографічному рівні цієї проблематики не проводилось, а звернулись до цієї теми криміналісти вже з розпадом СРСР та прийняттям нових КПК відповідних держав пострадянського простору.

Істотний внесок у розробку питань отримання зразків для проведення експертизи зробили такі вчені, як Р.С. Белкін, В.О. Гавриков, В.І. Галаган, Н.І. Долженко, А.В. Дулов, В.О. Жбанков, Ю.А. Кудрявцева, Л.І. Мандрик, О.П. Рижаків та інші. Однак варто зауважити, що в Україні ці питання майже не досліджувались, за винятком праць В.І. Галагана та О.В. Козак, яка у 2011 році захистила кандидатську дисертацію на тему “Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України”. Чимало важливих аспектів залишилися поза увагою науковців.

Метою цієї статті буде аналіз поглядів вчених-криміналістів на поняття та сутність зразків, що відбираються для проведення експертизи, з'ясування ознак та властивостей таких зразків, відмінностей від інших об'єктів, що досліджуються у кримінальному провадженні.

Одним із перших, хто звернув увагу на криміналістичну та процесуальну природу таких зразків, був А.В. Дулов. Ще у 1962 році він спробував сформулювати та розмежувати поняття “зразок”, “проба”, “порівняльний матеріал” [3, с. 165-167].

Така позиція А.В. Дулова у криміналістичній та процесуальній літературі була піддана критиці. Як зауважила Н.І. Долженко, з позиції криміналістики таке розмежування навряд чи виправдане, оскільки не має практичного значення [4, с. 45-46].

Спірним виявилось питання щодо того, чи вважати зразки самостійною групою об'єктів, відносити до речових доказів, а або ж рахувати вторинними речовими доказами.

Низка вчених відносила їх до речових доказів. Наприклад, Г.Б. Карнович писав: “Якщо предмети-зразки не вважати речовими доказами, то фактично перестануть бути речовими доказами і ті документи і предмети, які повинні бути співставлені зі зразками, так як вони набувають доказового значення лише завдяки своїй схожості або відсутності схожості з предметами-зразками” [5, с. 16].

Подібної думки дотримувався і Р.Д. Рахунув, який вважав, що зразки – це речові докази, саме такі речі, які слугують цілям встановлення істини у справі і без яких речі, які підлягають ідентифікації, втрачають будь-яке значення, тому що останнього вони набувають лише в результаті порівняння [6, с. 208-209]. А.В. Дулов також стверджував, що “зразки завжди є речовими доказами” [3, с. 169].

Зрештою, провівши аналіз сутності та процесуального походження цих категорій об'єктів, наведені аргументи досить переконливо спростував у своїй роботі В.А. Жбанков, які вказав на наявні суттєві відмінності між речовими доказами та зразками для порівняльного дослідження:

– речові докази об'єктивно пов'язані з підготовкою, скоєнням і приховуванням події злочину. Зразки для порівняльного дослідження пов'язані з подією злочину лише через об'єкти, для порівняння з якими вони отримуються;

– речові докази незамінні, так як не можна відтворити злочин, а відповідно, і його сліди. Зразки замінні, вони, зазвичай, можуть бути отримані у будь-якій кількості;

– процес виникнення речових доказів не залежить від слідства і суду. Необхідність отримання зразків визначається слідчим і судом;

– речові докази при їх дослідженні не завжди порівнюються зі зразками; їх значення для справи може бути встановлено при проведенні інших процесуальних дій (огляд, експеримент і т.д.). Зразки для порівняльного дослідження завжди порівнюються з речовими доказами [2, с. 5].

Однак слід зауважити, що і у теперішній час окремі вчені відносять зразки для порівняльного дослідження до речових доказів. Ю.А. Кудрявцева у своїй дисертації (2013 р.) дійшла висновку, що зразки для порівняльного дослідження є різновидом речових доказів та, досліджуючи їх природу, виділила у них гносеологічний, інформаційний і правовий аспекти, які складають нерозривну єдність. Гносеологічна складова полягає в тому, що зразки для порівняльного дослідження відображають властивості об'єкта, який підлягає порівнянню з предметом або слідом, що безпосередньо відображає подію злочину, і іноді зразки самі відображають властивості одного із елементів (ознак) складу злочину. Інформаційна складова проявляється в тому, що змістом зразків для порівняльного дослідження є їх ознаки, які виражають їх властивості, що мають значення для встановлення обставин кримінальної справи, виявлення, вилучення, істотність яких зумовлюється цілями, задачами і предметом експертного дослідження.

Правова (кримінально-процесуальна) складова полягає в тому, що сам зразок для порівняльного дослідження повинен бути наданий у необхідній кількості та

якості, про вилучення зразків виноситься відповідна постанова, складається протокол вилучення зразків (як і при проведенні будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії), виноситься постанова про призначення експертизи, у якій міститься опис наданого для дослідження зразка.

Звідси автор виводить тезу про те, що зразки для порівняльного дослідження так само, як і речові докази, відображають властивості події злочину і окремих його елементів, ознак: наприклад, зразки біологічного походження відображають властивості підозрюваного, обвинуваченого, який у майбутньому буде визнаний суб'єктом злочину, або властивості потерпілого, який, по суті, є складовою частиною об'єкта злочину [7, с. 12-15].

Г. Мовсесян висловив також точку зору, згідно з якою зразки "є нічим іншим, як речовими доказами або документами ..." (виділено мною К.С.) [8, с. 47]. Однак така позиція підтримки у інших науковців не отримала, оскільки документи відрізняються від зразків для порівняльного дослідження процесуальним "статусом", призначенням у кримінальному процесі і порядком використання, вони виступають або самостійним джерелом доказів, або речовими доказами за наявності для того необхідних ознак.

У криміналістичній літературі поширена також думка про те, що зразки для порівняльного дослідження можна віднести до вторинних речових доказів. Зокрема, І.Л. Петрухін писав з цього приводу: "За своєю природою зразки є речовими доказами. Зразки і речові докази, вилучені, наприклад, з місця події, в однаковій мірі є похідними від певної особи чи предмета, що залишив сліди. Саме цьому проглядається зв'язок зразків зі скоєним злочином. Тому речові докази бувають незамінними і тому підлягають приєднанню до справи і замінними – зразками, які не підлягають приєднанню" [9, с. 45].

Йому заперечив А.І. Вінберг, один із найвидатніших вчених-криміналістів, який спеціально займався питаннями про похідні речові докази. Він відносить до похідних (вторинних) речових доказів фото-

знімки, зліпки, копії, штучно відтворювані з предметів, які зовсім не є зразками для порівняльного дослідження. Вчений вважає, що саме "цільове призначення" – головна відмінність між зразками і похідними речовими доказами [10, с. 21].

Слід зауважити, що надалі І.Л. Петрухін змінив свою думку та назвав зразки для порівняльного дослідження "різновидом речових доказів" або їх "особливим видом" [11, с. 180].

Однак думка про зразки для порівняльного дослідження як про вторинні (похідні) речові докази знайшла і наділі своїх прихильників. Дотримується такої позиції, наприклад, А.І. Мандрик, яка у своїй дисертації висловила думку, що "виконуючи функції матеріальної моделі речових доказів, відображаючи їх властивості, зразки слугують засобом виявлення злочину, встановлення фактичних обставин справи і використовуються в тих випадках, коли безпосереднє дослідження самого речового доказу неможливе або недоцільне. Наприклад, для того, щоби встановити можливість походження крові, виявленої на місці події, від конкретної особи, немає необхідності проводити детальне дослідження всієї плями крові, достатньо дослідити групові властивості, вилучивши відповідний зразок, який можна розглядати як вторинний речовий доказ" [12].

Д.В. Ісютін-Федотков з цього приводу зауважив, що "віднесення окремими вченими зразків для порівняльного дослідження до речових доказів пов'язано з тим, що зразкам притаманні деякі ознаки речових доказів, а саме:

- 1) зразки – матеріальні об'єкти з певними властивостями, якостями і станами;
- 2) зразки можуть слугувати засобами виявлення злочину, встановлення фактичних обставин кримінальної справи, а також встановлення винних або спростування обвинувачення;
- 3) зразки доступні безпосередньому сприйняттю учасниками кримінального процесу.

В той же час зразки для порівняльного дослідження володіють низкою суттєвих ознак, які не дозволяють віднести їх до ре-

чових доказів. У зв'язку з цим у літературі висловлювалась думка про те, що зразки є похідними речовими доказами. Як відомо, не всі зразки для порівняльного дослідження отримують від первинного речового доказу. Очевидно, що зразки не слугують для його заміни" [13, с. 31].

Вчений вважає, що похідними речовими доказами є зразки речових доказів, які приєднуються до матеріалів кримінального провадження згідно з кримінальним процесуальним законом в тому випадку, коли предмети в силу їх громіздкості або з інших причин не можуть зберігатися при кримінальній справі. Призначення похідних речових доказів – заміна речових доказів-оригіналів. Зразки слугують для експертного порівняння з речовими доказами. Таким чином, зразки для експертного дослідження відрізняються від похідних речових доказів за способом отримання, процесуальним порядком використання і роллю у кримінальному процесі [13, с. 31].

Ми підтримуємо думку тих вчених, які розглядали зразки для порівняльного дослідження як самостійну категорією об'єктів, що використовуються в судочинстві. До них належать Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, М.В. Терзієв та інші. Дотримуються такої ж думки і сучасні вчені. Так, Н.І. Долженко дійшла висновку, що за своєю юридичною природою зразки для порівняльного дослідження є самостійною категорією об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві. Вони не відносяться до речових доказів, хоч за низкою параметрів схожі з ними. Однак, в окремих випадках зразки можуть одночасно бути також і речовими доказами та використовуватися для проведення як ідентифікаційних, так і діагностичних досліджень. На її думку, зразок для порівняльного дослідження – це "матеріальний об'єкт, який безсумнівно походить від іншого об'єкта та є його частиною або відображає його ознаки, отримується для проведення спеціальних досліджень з метою ідентифікації або встановлення групової (родової) належності об'єкта, а також для встановлення інших обставин розслідуваного злочину" [14, с. 14].

Подібної думки дотримується В.О. Гавриков, який визнає за зразками для порівняльного дослідження статус самостійної категорії об'єктів, які використовуються в судочинстві. Вчений зазначає, що "ці об'єкти мають самостійну процесуальну природу і виконують єдину функцію – вони зв'язують матеріальні об'єкти, що фігурують або можуть фігурувати у кримінальній справі в якості речових доказів, із подією злочину. Основна особливість зразків полягає в тому, що вони появляються в результаті процесуальної діяльності, яка здійснюється вже в ході досудового розслідування. З кримінально-процесуальної точки зору отримані зразки можуть бути використані в якості речових доказів лише після проведення криміналістичної ідентифікації у формі проведення експертизи" [15, с. 10].

О.С. Арутюнов також у своїй дисертаційній роботі наголошує, що "під зразком для порівняльного дослідження розуміється матеріальний об'єкт, походження якого відоме і не викликає сумнівів, сукупність ознак якого порівнюється з ознаками сліду, вилученого у певному місці або з речових доказів, з метою з'ясування обставин, що мають значення для справи" [16].

Як відзначають Ю.П. Аленін та В.Д. Берназ, зразки є носіями ознак іншого об'єкта (відбитки пальців, стріляні кулі, гільзи тощо) або частиною певного об'єкта, яка містить ознаки останнього (зразки крові, ґрунту з місця події, зерна зі сховища тощо). Отримані зразки слугують об'єктами, що використовуються для порівняльного дослідження з іншими об'єктами – речовими доказами, документами, живими людьми і трупами з метою ідентифікації або встановлення групової належності [1, с. 507].

Висновок: на підставі проаналізованого, можна дійти висновку про те, що питання про юридичну природу зразків для експертизи є доволі складним, до сих пір залишається суперечливим та викликає чимало дискусій у науковій літературі.

Однак видається більш переконливою та обґрунтованою позиція тих науковців, які відносять зразки до самостійної катего-

рії об'єктів, що мають власну процесуальну природу. Вони не відносяться до речових доказів, як вважалося багатьма у другій половині ХХ століття, – ні до первинних, ні до похідних, хоч в окремих випадках можуть одночасно виступати також і речовими доказами і використовуватися для проведення експертних досліджень. За своєю юридичною природою зразки для порівняльного дослідження є самостійною категорією об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві. Вони не відносяться до речових доказів, хоч за низкою параметрів схожі з ними. Однак, в окремих випадках зразки можуть одночасно бути також і речовими доказами та використовуватися для проведення як ідентифікаційних, так і діагностичних досліджень.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] / Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
2. Жбанков В. А. Получение и использование образцов для сравнительного исследования : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза” / В. А. Жбанков. – М., 1967. – 25 с.
3. Дулов А. В. Права и обязанности участников судебной экспертизы ; под ред. Д. С. Карева / А. В. Дулов. – Минск, 1962. – 408 с.
4. Долженко Н. И. Понятие образцов для сравнительного исследования и их юридическая природа / Н. И. Долженко // Вестник криминалистики. – 2000. – № 1. – С. 45–52.
5. Карнович Г. Б. К. вопросу о классификации вещественных доказательств / Г. Б. Карнович // Советская криминалистика на службе следствия. – Вып. 8. – 1956. – С. 16.
6. Рахунов Р. Д. Вещественные и письменные доказательства в советском уголовном процессе / Р. Д. Рахунов // Ученые записки Всесоюз. ин-та юрид. наук. – 1959. – Вып 10. – С. 208–209.
7. Кудрявцева Ю. А. Получение образцов для сравнительного исследования в уголовном судопроизводстве России (процессуальная природа, порядок, доказательственное значение) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / Ю. А. Кудрявцева. – Челябинск, 2013. – 30 с.
8. Мовсесян Г. Об актуальных вопросах теории судебных доказательств / Г. Мовсесян // Социалистическая законность. – 1964. – № 4. – С. 47.
9. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И. Л. Петрухин. – М. : Юридическая л-ра, 1964. – 266 с.
10. Винберг А. И. Производные вещественные доказательства и образцы для сравнительного исследования в советском уголовном процессе / А. И. Винберг // Социалистическая законность. – 1966. – №3. – С. 21–25.
11. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Общая концепция. Неприкосновенность личности / И. Л. Петрухин. – М. : «Юридическая литература», 1985. – 239 с.
12. Мандрик, Л. И. Процессуальные и криминалистические аспекты получения образцов для сравнительного исследования : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза” / Л. И. Мандрик. – Минск, 1991. – 18 с.
13. Исютин-Федотков Д. В. Понятие и сущность образцов для сравнительного исследования / Д. В. Исютин-Федотков // Вестник криминалистики. – 2004. – Вып. 3 (11). – С. 26–35.
14. Долженко Н. И. Образцы для сравнительного исследования и тактика их получения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Долженко Наталья Игоревна. – М., 2000. – 169 с.
15. Гавриков В. А. Получение образцов для сравнительного исследования : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання, що стосуються з'ясування сутності та юридичної природи зразків, які відбираються для експертизи. Аналізуються погляди вчених, які вперше почали досліджувати цю процесуальну дію, а також бачення науковців на сучасному етапі.

юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / В. А. Гавриков. – М., 2004. – 22 с.

16. Арутюнов А. С. Особенности собирания и экспертного исследования следов биологического происхождения при расследовании преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Арутюнов Александр Самсонович. – Краснодар, 2008. – 212 с.

SUMMARY

The article studies issues concerning establishing of the essence and legal nature of the samples obtained for forensic expertise. The views of scholars who were the first to examine this procedural action, and also the ideas of modern scientists are analyzed.

From the very beginning of conducting scientific research of obtaining samples for forensic expertise an issue as to the nature of such samples has been controversial, they have been viewed as separate group of objects, physical evidence or secondary physical evidence.

Considering the samples for comparative research being physical evidence from the point of view of some scholars is mainly motivated by the fact that the samples contain certain signs of physical evidence: 1) samples are material objects with certain characteristics, qualities and states; 2) samples can serve as means of discovery of a crime, detection of facts and circumstances of a criminal case, and also identification of those who are guilty of a crime or rebuttal of accusation; 3) samples can be perceived directly by the participants of the criminal proceedings.

However, the idea of the scientists who view the samples as separate category of objects having their own procedural nature seems more convincing. They don't belong to physical evidence, as it was considered by the scientists in the second half of the XX century, neither primary nor secondary, though in certain cases they may at the same time be physical evidence and be used in the process of forensic expertise.

Samples are bearers of the signs of the other object (fingerprints, fired bullets, cases etc.) or parts of some object containing the signs of the latter (samples of blood, ground from the crime scene, grains from granary etc.). Obtained samples serve as objects which are used for comparative research with other objects – physical evidence, documents, living beings and dead bodies with the purpose of identification or establishing group affiliation.